

та зовнішньополітичні орієнтації в закарпатському соціумі. І саме при такому підході, видання І.Митовича і М.П.Макари "Закарпатський соціум: етнологічний аспект" відображає окрему логічно довершену етносоціальну концепцію та заслуговує на чільне місце при загальному історіографічному огляді проблеми етнічних процесів на Закарпатті в останнє десятиліття ХХ ст.

М.П.Зая

Український гуманітарний огляд / Редакція: Н.Яковенко, В.Верстюк, В.Горєєв, Л.Довга, О.Толочко.-К.,Критика, 1999.- Вип.1.- 270с.; 1999. - Вип.2 - 294с.; 2000. - Вип.3 - 316с.

Ісі ми добре пам'ятаємо радянську історичну періодику. Найбільш нудними у журналах були початок і кінець. Відкривався часопис як правило чертовим "сдкровичним від КПРС" або чимось подібним, а завершувався рецензіями. На "буржуазних" авторів вони були нищівно менторські, а на своїх "пролетарських" інколи такі панегіричні, що нагадували за стилем некрологи. Нормальній дискусії, полярності думок не було місця там, де панувала "сдино вірна марксистсько-ленінська ідеологія". Думати взагалі інакше - більшого за це злочину не існувало для тоталітарної свідомості.

А те, що цей вид свідомості з усієї спадщини Радянського Союзу й до сих пір не безуспішно опирається спробам здяти його в арешт, перефарбувавшись з "червоного" в "жовто-блакитний" колір, думаю не викличе сумнівів. Саме як названу проти цієї хвороби сіломості і можна (і слід) розглядати піврічник "Український гуманітарний огляд" (далі - УГО), оскільки на думку її головного редактора п.Наталії Яковенко "гуманітарна наука за своєю суттю діалогічна, тож чим відкритішим для критики стане дослідник, тим більших успіхів він досягне у вдосконаленні своїх доказів"¹.

Засновником часопису є Товариство дослідників Центрально-Східної Європи, засідання якого проводиться щотижня. А починаючи з вип.2, крім нього, на титульній сторінці фігурує і Національний університет "Києво-Могилянська академія". Появу як Товариства, так і часопису оцінюємо позитивно, бо це ще один оптимістичний прояв тенденції "до надіння монополії академічних інститутів з поступовим зміщенням наукового авторитету на користь незалежних дослідницьких асоціацій та університетських центрів"[вип.1,с.7].

Скласти уявлення про концепцію та структуру видання можна з вступу "Від редакційної колегії"[вип.1,с.7-10] та інтер'ю п.Наталії Яковенко, опублікованого у тижневику "Політика і культура" [2000, №45, с.40-41]. Вступ розпочинається констатацією, що "всупереч жebraцькому становищу науки й вчених зокрема"[с.7] на Україні спостерігається справжній видавничий бум гуманітарної літератури. Відбулася демомоніполізація видавничої справи, якщо за радянських часів наукове видання могло з'явитись лише в усталених центрах, то

зараз будь-де – були б кошти та друкарський верстат. "Проте, кількість, на жаль, не дає автоматичної гарантії якості" [с.7]. Мається на увазі не лише низьке видавниче виконання, але "фахову безпорадність, підміну дослідницького аналізу патріотичними гіперболами, методологічний архаїзм, незнання базової наукової літератури" [с.7-8]. Позицію "офіційного" наукового істеблшменту щодо боротьби з профанацією історичної науки виражену у постанові ВАК про взяття до уваги при захисті дисертацій публікацій, розміщених лише в офіційних часописах в УГО вважають неадекватною. Бо "жодний адміністративний захід тут не допоможе". Головний редактор УГО взагалі критично ставиться до офіційних наукових установ, бо "на окремо взятому Олімпі – власні критерії науковості, а головне – непохитна віра в те, що наша наука досконала, тож лишається їй ще більше вдосконалити новим указом ВАК" [с.41].

Натомість творці УГО пропонують свій "рецепт", котрий полягає в оперативному фаховому реагуванні на появу нової статті, книги і т.д., що належать до сфер знань історії, філософії, літературознавства, мистецтвознавства та етнології. "Відтак нам йшлося про те, щоб ... вирішувати забутий у радянські часи жанр дискусії як рутинної, звичної норми наукового життя, що передбачає обов'язкову реакцію (роздратовану, солідарну, доповнювальну і т.д.) на працю зі своєї галузі знання, байдуже – де і ким її написано" [с.40]. Це на думку творців УГО унеможливить створення панегіричних рецензій, "оскільки сама природа гуманітарного пізнання спирається на співставлення суб'єктивних точок зору" [с.9]. Тільки шляхом такого "чистилища", підняття "середньої планки" науки, яку ніхто не зможе "нехтувати безкарно, ми ... дочекаємося змін на краще." Реалізуватись ця мета буде у двох рубриках – "Проблеми" та "Дискусії" – через дискусію, рефлексію навколо певної публікації, її фахової спроможності. Таку теоретичну позицію можемо лише вітати, бо і сам автор цих рядків дотримується аналогічних поглядів на поступ гуманітарного знання, які у нього сформувалися внаслідок захоплення працями І.Лисяка-Рудницького. Наші зауваження будуть стосуватись практичної реалізації цієї програми, того яку форму отримав зміст. Але про це далі.

Більш амбітною і важчою у плані реалізації, на нашу думку, є друга мета УГО – створити на сторінках часопису "оборонний фронт" між вченими з "центру" та "периферії". Мета шляхетна, бо у розвитку гуманітарних наук на Україні

проявляється не те, що регіональні відмінності, а справжній провал. На думку творців УГО поділ гуманітарів на "історичних" та "провінційних" не адекватний, бо "наукову продукцію розрізняють не за місцем проживання вченого, а за тим, добра вона чи погана." [с.40].

Плюралізм, плюрилітність думок, дискусія – ось засоби за допомогою яких в УГО обіцяють покінчити з радянською традицією "прашовати в режимі монологу", щоб добре видно на практиці проведення конференцій. Де як кадри діалічному змінюється черга виступаючих, але обговорення їхніх доповідей нібито не передбачається.

Крім вищезгаданих двох рубрик, видання має ще дві – "Огляди" та "Інформація". У першій з цих двох подаються короткі анотації на видання, які не потрапили до рубрик "Проблеми" чи "Дискусії", але через свій зміст варті уваги. В іншій ж рубриці міститься інформація про різні дослідницькі центри, видавничі ініціативи, тобто хроніка розвитку наукового життя.

Пішучи цей відгук, автор зіштовхнувся з певною проблемою – УГО видання настільки нетрадиційне, що під спробу дати йому огляд (та ще й трьом випускам) не підходить жоден з варіантів рецензування, вироблених цим жанром. Багато місяців зайняв би розгляд навіть однієї статті з УГО, де зустрівеш інколи таке багатоманіття контраверсійності, що ніяк не піддається вираженню кількома словами. А в трьох випусках під рубрикою "Проблеми" було опубліковано 29 відгуків, "Дискусії" – 21, "Огляди" – 27, "Інформація" – 8. Не доцільним є також і просте перерахування назв відгуків, бо багато з них не дають жодного уявлення про те, яка робота і кого є об'єктами рефлексії. Наприклад чи говорить така назва – "Між цифрою і буквою, або трохи про переваги і недоліки квантифікації" – про те, що у відгуку з таким заголовком розглядається праця про польську шляхту на Україні в 1569-1648 рр.? А вказівка ж про що йде мова у кожному відгуку перетворила б що рецензію у бібліографічного монстра. А відгук в УГО часто дається не на одну, а на дві й три публікації.

Тому змушені заінтригувати читачів щодо конкретного змісту часопису та відгуків лише до загальних вражень від УГО. Ефект від його прочитання у порівнянні з звичайними схвально-очікуваними рецензіями піддається аналогії між сучасним телевізором з 4-ма тисячами кольорів і відтінків з його чорно-

булим "прадуром". Само собою, що такий перехід не відбувається безболісно.

Спробувати передбачити зміст наступного випуску УГО було б марною справою, зважаючи на механізм його формування. Спочатку редколегія укладає орієнтовний список нової літератури, яка, на її думку, потребує рецензії. По неї звертаються до "вчених, чия наукова кваліфікація відповідає як профілю книжки, так і іншим уявленням про компетентність" (вип.3, с.308). Але далі у сам процес творення відгуку, редколегія за словами п. Яковенко не втручається, маючи повагу до "розмаїтих (у тому числі й різних) точок зору" (вип.3, с.309). Тому дивним і умовним здається поділ між "Проблеми" і "Дискусія". І там, і там по-суті дискусія. Хоч вона може бути різною. Коли Автор полемізує з об'єктом рецензії це, безумовно, дискусія, бо має місце зіткнення думок. Але на вищій рівень дискусія стає, коли Рецензований Автор з пасивного учасника стає активним – подає відповідь Рецензенту. Це вже справді "обговорення", досягти якого напевно прагнула редколегія УГО. Але таких випадків сталося лише три. Це значайно провини не УГО, а симптом стану науки. Саме ці три випадки й ілюструють як теоретична програма часопису реалізувалась на практиці.

Як зауважив польський філософ Лешек Колаковський "немає такого доброго принципу, який не можна було б обернути на зло".² Перша дискусія не відбулась, а розпалась між п.О.Русиною та п.Ф.Шабуньдо з приводу його брошури "Синьоводська проблема". Відгук п. Русиній був настільки нищівний, що не дивно було його сприйняття опонентом як особистого випадку проти себе. Саме про це п. Шабуньдо написав не лише у своїй відповіді п.Русиній (вип.2, с.198-217), але й в листі до редакції УГО (вип.2, с.287-290), опублікування якого з огляду на критику часопису у ньому вже робить честь УГО. Шановний Автор і підняв питання практичної реалізації доктрини видання. Погоджуючись з теоретичною частиною, п. Шабуньдо зробив закид, що її практичне втілення містить "загрозу перетворення УГО на знаряддя розправи з небажаними для Рецензента, або для Редколегії представниками наукової спільноти" (вип.2, с.289). Що на думку п. Шабуньдо і сталося з ним, натякаючи таким чином на якісь особисті несподоби з п. Русиною.

Зарадити цьому можна, дотримуючись "норм загальнолюдської моралі і професійної етики усіма без винятку

учасниками", введенням "морального імперативу". Шкода, що Редколегія не подала свого коментаря. Але й не надала п. Русиній можливості на сторінках УГО далі продовжувати полеміку. Факт досить промовистий, бо якщо вжити п. Шабуньдо (до цього очевидно і схилилась Редакція) і так зрозуміло, що вона б написала. Якщо ж вжити п. Русиній, то дискусія все-таки не закінчилась – її відповідь має вийти в "УДЖ"-і. Зауваження можна зробити і п. Шабуньдо – який зміст він вкладає у "загальнолюдську мораль"? Це поняття взагалі сумнівне, бо кожна культура має своє уявлення про загальнолюдське.

Не дивлячись на те, що історична критика існує так давно, як і сама історія – ще Геродот критично відгукувався про своїх попередників – але правил, які б ашифтували всіх не вироблено. Автор цієї рецензії, наприклад, прихильник формули етики полеміки видатного вченого-арабіста Т.Шумовського: презумпція правоти опонента.³ Не опонент має доводити, що він "не верблюд" як це і сталося з п. Шабуньдо. Таким чином, перша дискусія закінчилась особистою образою дискутантів як один на одного, так і обох на УГО.

Другий випадок полеміки теж був сприйнятий учасниками – п. С.Павленко (з приводу його книги "Міф про Мазепу") і п.О.Сокирко – не як критика поглядів, а як критика власної особи. Щоправда на УГО здається обривився, якщо судити з його листа, лише п. С.Павленко (вип.3, с.307-308). На цей лист уже був поданий коментар редакції (вип.3, с.308-309) – п. Н.Яковенко пояснила механізм формування відгуків, через що звинувачення п. Павленка щодо спеціально поставленого завдання його "висміяти, поставити на місце" (вип.3, с.307) здаються сумнівними. У цілому ж, на нашу суб'єктивну думку, завинили обі сторони: п.Сокирко був все-таки у певній мірі несправедливий до свого опонента, але й п. Павленко у свою чергу піддався емоціям. Ну що ж, *кожному своє*, саме так завершили свої виступи шановні дискутанті. Автор цієї рецензії, до речі, хоче пояснити, що не претендує на роль третейського судді чи взагалі судді, не вважає свої думки істиною в останній інстанції, а просто ще одним альтернативним поглядом.

Напевно Бог все-таки любить трійцю, бо третій випадок дискусії, який розгорнувся навколо книги п. Д.Наливайка "Очіма Заходу", вже проходить тест на "нормальність плюралізму суджень" (вип.1, с.10). Можливо тому, що сам Автор – п. Д.Наливайко – не брав участі в полеміці. На рецензію п.

Ю.Беловой щодо книги [вип.2,с.105-121] відгукнувся інший – п. А.Портнов (до речі, студент) [вип.3,с.213-217]. Він не погодився з зауваженнями Рецензентки щодо стилістики тексту Авторки, необхідності підправити його під усталені візирі: “наука є творчістю, тож передбачає самовираження автора, не в останню чергу, у стилістиці та фразеології. А стиль мислення вченого, мабуть, є цікавішим для читача і важливішим для розуміння твору, ніж стиль мислення редактора чи коректора його праць [вип.3,с.213]. Цікаві думки висловив п. Портнов і про рецензійний жанр взагалі: “У сучасній українській історіографії переважають панегірично-ювілейні та дидактичні рецензії”. Особливістю других є повчальний тон, переконання ніби існує універсальний стандарт, згідно з яким оцінюється кожне дослідження (у разі такого стандарту найчастіше виступають суб’єктивні міркування рецензента). Нерідко дослідники згадують вислів, що історик повинен “не оцінювати, а розуміти”. Проте, напевно чи можливо позбутися аксіології у публіцистичній діяльності: адже за висловом Ф.Гілберта, “бути людиною *отначас мати симпатії*” [вип.3,с.216].

Таким чином, практична реалізація програми УГО зіткнулась з труднощами, що, на жаль, не подолали. У часопису, слід віддати їм належне, це передбачали: “Ми далекі від самовпевненості, що УГО враз виклусе хвороби пострадянської гуманістики загалом чи інтелектуальну затиснутість сьогоденнього українського вченого зокрема” [вип.1,с.10].

Багато Авторів УГО робили зауваження щодо мови, стилістики у рецензованих виданнях, нерідко звинувачуючи у вживанні новомодної термінології. Але той самий закид можна переадресувати і їм. Було б непогано, щоб у кінці кожного випуску УГО містився короткий словничок. Тоді може “периферія” і зрозуміє, що хоче сказати “столиця”. Те ж саме й стосується іноземних мов. Це добре, що Автори УГО володіють ними, а часопис вмістив навіть статтю повністю на польській мові, а часопис вмістив навіть статтю повністю на польській мові, а часопис вмістив навіть статтю повністю на польській мові [вип.2,с.231-245]. Проте якщо з англійськими виразами труднощі не великі (потрібен тільки хороший dictionary), то стосовно інших мов слід подбати про переклад, якщо УГО дійсно хоче бути посередником між центром і периферією.

УГО часто вміщує рецензії одного Автора відразу на декілька видань, було б не менш цікавим і зворотнє – на одне видання відгуки декількох Авторів. Кожен побачить щось таке, що промайне для іншого. Як зауважив п. Я.Грицак у дискусії з п.

О.Толочком “читаючи ті самі книжки, що й Олексій Толочко, можна дійти інших висновків” [вип.3,с.11].

Проаналізувавши авторський склад УГО видно, що часопис поки що не став у повній мірі “бюром знайомства” для вчених з периферії. Не став він і “посередником” для деяких регіонів. Бо просто не надійшов туди, як наприклад не поступав у наш край жодна з публікацій видавництва “Критика”. Простудіювавши часопис знайдем масу підтвержень низького рівня гуманітарних досліджень в Україні. Якщо врахувати й інші точки зору, зокрема п.Шабельдо, то можна було б сказати, що рівень гуманітарної критики не вищий. Хоч становиде критика вже априорно створює уявлення вищості.

Варто прийняти згадати Авторів, чий повідомлення, на нашу думку, є найбільш вагомими – п. Сергій Біленький, п. Владислав Верстюк, п. Віктор Горобець, п. Вілен Горський, п. Леся Довга, п. Леонід Запкільняк, п. Георгій Касьянов, п. Володимир Кулик, п. Віталій Підгасцький, п. Андрій Портнов, п. Олексій Толочко, п.Наталія Яковенко.

Завершити ми б хотіли наступними думками. Читачи деякі відгуки УГО, пригадуються слова американського психолога Мартіна Зелігмана, одного з найпоследовніших критиків ортодоксального фрейдизму та бігевіоризму, який виразно окреслив своє ставлення до критики як до засобу, а не мети: “Я віддавав перевагу гуманістичній традиції. У вчених епохи Відродження критик вважався союзником, який допомагає вам рухатись вперед. Критики у науці – не зовсім те ж, що театральні критики, котрі реєструють ваші помилки та досягнення. Для вчених критика – це ще один спосіб перевірити власну правоту, подібно ще одному експерименту, здатному підтвердити або спростувати теорію. Подібно судовому принципу змагальності, це один з найкращих засобів, вироблених людством, щоб наблизитись до осмислення правди”.⁴ Деякі ж з Авторів УГО виразно вимовляють об’єктам свого відгуку у суб’єктивно добрій волі, забуваючи, що опоненти теж люди, а тому можуть і мають право на помилку.

Але напевно варто вибачити УГО таку запальність, бо розумієш що ці люди переживають за українську науку не на словах, а на ділі.

1. Ключко Д. Наталія Яковенко: “Без балакучих інтелектуалів суспільство перетворюється на біомасу споживачів” // Політика і культура. 2000. № 45. с.40.

2. Колаковський Л. Міні-лекції на максі-теми. Пер. з польськ. — К., Основа, 1999. — с. 47.
3. Таранов П. С. Золотая книга руководителя. — М., Фаир, 1996. — с. 78.
4. Зелигман Мартин Э. П. Как научиться оптимизму. Советы на каждый день. Пер. с англ. — М., Вече, 1997. — с. 69.

Е.М.Гнідел

Україна модерна. Число 1 / За ред. Я.Грицака, М.Крисуна. — Львів, Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1996. — 212 с.

Україна модерна. Число 2-3 за 1997—1998 рр. / За ред. В.Верстюка, Я.Грицака, Л.Запкільняка, В.Кравченка, М.Крисуна. — Львів, Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999. — 448 с.

Україна модерна. Число 4-5 за 1999—2000 рр. / За ред. В.Верстюка, Я.Грицака, Л.Запкільняка, В.Кравченка, М.Крисуна. — Львів, Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2000. — 520 с.

Рецензовані збірники є виданням Інституту історичних досліджень, заснованому при Львівському державному університеті імені Івана Франка в 1993 р. Директором інституту є доктор наук п.Я.Й.Грицак, автор відомої книги.¹ Перш ніж перейти до змісту, зупинимось трохи, так би мовити, на "обличчі" видання. Редакційну колегію складають п'ять докторів історичних наук. Трос з Львова—п.Ярослав Грицак, п.Леонід Запкільняк, п.Микола Крикун; по одному з Києва та Харкова— відповідно п.Владислав Верстюк і п.Володимир Кравченко. Як видно з нумерації "України модерної" (далі—УМ), вона уявляється щорічником, хоч чотири числа вийшли спареними. Це вельми шкода, бо, ознайомившись зі змістом, забажаєш, щоб таке якісне видання виходило щомісяця.

Кожен випуск УМ містить в кінці короткі відомості про Авторів. У числі 1 поміщено резюме всіх повідомлень (крім рецензій) англійською мовою. У подальших числах воно вже не подавалось. УМ має наступні рубрики—Статті, Документи, Дискусійні проблеми, Проблеми історіографії, Усна історія, Рецензії. Лише перші дві й остання наявні в усіх числах. Третя є у числі 2-3, а інші дві в усіх числах, крім першого.

Відкривається Число 1 редакційним вступом п.Я.Грицака "Що таке модерна історія України?" [с.5-8], де Автор переконливо аргументує свою відповідь. Спочатку коротко окреслені підходи щодо періодизації в українській дореволюційній та діаспорній, радянській історіографіях. Жодну з цих схем Автор не визнає задовільною, зазначаючи взагалі слабкий інтерес до проблем періодизації серед українських істориків. Єдиний вагомий